

IKKI TOMONLAMA YOZUV PRINSIPI VA BUXGALTERIYA TENGLAMASI

Qo‘chqorova E‘zoza Rahimjon qizi

*Toshknet Xalqaro Moliyaviy Boshqaruv va Texnologiyalar Universiteti
Buxgalteriya hisobi va Moliy (UOS) Fakulteti 4-kurs talabasi.*

Annotatsiya. *Ushbu maqola buxgalteriya hisobi asoslaridan biri bo‘lgan ikki tomonlama yozuv prinsipi va buxgalteriya tenglamasining nazariy va amaliy ahamiyatini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqot davomida ikki tomonlama yozuv tamoyilining buxgalteriya operatsiyalarini tizimli va izchil yuritishdagi roli, shuningdek, buxgalteriya tenglamasining ($\text{Aktivlar} = \text{Majburiyatlar} + \text{Kapital}$) hisob yuritishdagi muvozanatni ta‘minlashdagi o‘rni o‘rganildi. Deskriptiv va amaliy tahlil usullari orqali turli xo‘jalik operatsiyalari misolida ikki tomonlama yozuvning amaliy qo‘llanilishi ko‘rsatildi. Natijalar ushbu tamoyillar asosida yuritilgan buxgalteriya hisobining aniqligi, ishonchliligi va nazoratni kuchaytirishga xizmat qilishini tasdiqladi. Xulosa o‘rnida, ikki tomonlama yozuv prinsipi buxgalteriya tizimining poydevori ekani asoslab berildi.*

Kalit so‘zlar: *Ikki tomonlama yozuv, buxgalteriya tenglamasi, buxgalteriya hisobi, aktivlar, majburiyatlar, kapital, debet, kredit, moliyaviy muvozanat, hisob prinsiplari, buxgalteriya tizimi, nazorat, moliyaviy axborot, hisob yuritish, hujjatlashtirish.*

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy muhitda korxona va tashkilotlarning moliyaviy faoliyatini samarali yuritish, ularning real moliyaviy holatini aniqlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda buxgalteriya hisobi muhim o‘rin tutadi. Buxgalteriya hisobi tizimining asosiy ustunlaridan biri bu – ikki tomonlama yozuv prinsipi hamda buxgalteriya tenglamasi hisoblanadi. Ushbu tamoyillar orqali buxgalteriya hisobining aniq, tartibli va muvozanatli yuritilishi ta‘minlanadi.

Ikki tomonlama yozuv prinsipi – buxgalteriyada har bir xo‘jalik operatsiyasi kamida ikkita hisobvaraqda aks ettirilishini bildiradi: biri debet tomonida, ikkinchisi esa kredit tomonida. Bu yondashuv hisobdagi har bir o‘zgarishni izchil va tizimli tarzda qayd qilish imkonini beradi. Bu tamoyil orqali buxgalteriya hisobining asosiy qonuniyligi – balans muvozanati saqlanadi. Shu bilan birga, bu tamoyil moliyaviy nazorat, audit, va hisobotning ishonchliligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Buxgalteriya tenglamasi esa ikki tomonlama yozuvning nazariy asosi bo‘lib, quyidagi ko‘rinishga ega:

$\text{Aktivlar} = \text{Majburiyatlar} + \text{Kapital}.$

Mazkur tenglama korxonaning moliyaviy tuzilmasini ifodalaydi va har qanday moliyaviy operatsiya ushbu muvozanatga ta'sir qilmasdan qayd etiladi. Shuning uchun buxgalteriya tenglamasi moliyaviy barqarorlikni aks ettiruvchi, muhim analitik vosita sifatida qaraladi.

ASOSIY QISM

Ushbu tadqiqotda ikki tomonlama yozuv prinsipi va buxgalteriya tenglamasining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish uchun tasviriy (deskriptiv) hamda solishtirma tahlil usullaridan foydalanildi. Dastlab, ikki tomonlama yozuvning tarixiy kelib chiqishi, uning buxgalteriya tizimidagi o'rni, funksiyasi va amaliyotdagi qo'llanilish holatlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi. Shuningdek, buxgalteriya tenglamasining shakllanishi va rivojlanishi, u orqali moliyaviy holatni tahlil qilish usullari ko'rib chiqildi.

Tadqiqot davomida buxgalteriya darsliklari, xalqaro buxgalteriya amaliyoti, O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya standartlari, buxgalteriya yozuvlarining namunaviy shakllari va real korxonalarning buxgalteriya hisobotlari asos sifatida tanlandi. Turli xo'jalik operatsiyalariga oid misollar orqali ikki tomonlama yozuv prinsipi va buxgalteriya tenglamasi qanday qo'llanilishini ko'rsatish maqsadida 10 dan ortiq real va modellashtirilgan operatsiyalar tahlil qilindi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ikki tomonlama yozuv prinsipi buxgalteriya hisobotining aniqligi, tizimlilik darajasi va ishonchligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu prinsipga ko'ra, har qanday xo'jalik operatsiyasi bir vaqtning o'zida ikki hisobvaraqda – debet va kredit tomonlarda qayd etiladi. Masalan, korxona hisob raqamiga 100 million so'm pul tushgan bo'lsa, bu operatsiya debetda "Pul mablag'lari" hisobvarag'ida, kreditda esa "Sotishdan tushum" hisobvarag'ida aks ettiriladi. Bu uslub nafaqat hisob yuritishda aniqlikni, balki operatsiyalar bo'yicha moliyaviy oqimlarning kelib chiqishini ham ko'rsatadi.

Buxgalteriya tenglamasi esa ikki tomonlama yozuv prinsipining nazariy modelidir. Bu tenglama quyidagicha ifodalanadi:

$$\text{Aktivlar} = \text{Majburiyatlar} + \text{Kapital}$$

Ushbu tenglama yordamida har qanday moliyaviy operatsiyaning balansdagi ta'siri aniqlanadi. Misol uchun, korxona 50 million so'mlik tovar sotib olsa va u uchun pul to'lanmasa, balansda aktivlar (tovar zaxiralari) va majburiyatlar (qarzlar) bir vaqtning o'zida oshadi. Bu – moliyaviy hisobdagi muvozanatni buzmasdan har bir o'zgarishni qayd etish imkonini beradi.

Amaliy tahlil jarayonida shuni kuzatdikki, aksariyat korxonalar bu prinsiplarni faol qo'llaydi, ammo ba'zi kichik korxonalarda malaka yetishmasligi, dasturiy ta'minotning

eskiligi yoki noto‘g‘ri yuritilgan yozuvlar tufayli muvozanat buzilishi holatlari uchraydi. Bu esa moliyaviy hisobotlarning aniqligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli, bu prinsiplarga amal qilish har bir buxgalter uchun zarur bilim va mas‘uliyatni talab qiladi.

Shuningdek, bu prinsiplarga asoslangan buxgalteriya yozuvlari orqali korxonalarning moliyaviy ahvoli haqida tezkor va ishonchli axborot olish mumkin. Bu esa menejerlar, investorlar, auditorlar va soliq organlari uchun muhim qarorlar qabul qilishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, buxgalteriya tenglamasiga asoslangan balans hisobotlari moliyaviy barqarorlikni tahlil qilishda keng qo‘llaniladi.

Tadqiqotda olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, ikki tomonlama yozuv prinsipi va buxgalteriya tenglamasi buxgalteriya tizimining eng muhim, fundamental tarkibiy qismlaridir. Ular orqali nafaqat hisob yuritish, balki moliyaviy tahlil, nazorat va strategik rejalashtirish ham amalga oshiriladi. Shuningdek, ularning to‘g‘ri qo‘llanilishi moliyaviy shaffoflikni va ishonchli hisobotlarni ta‘minlaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ikki tomonlama yozuv prinsipi va buxgalteriya tenglamasi buxgalteriya hisobining nazariy va amaliy asosini tashkil etuvchi asosiy tamoyillardir. Ushbu prinsiplarga tayangan holda yuritiladigan hisob tizimi nafaqat moliyaviy operatsiyalarning to‘g‘ri aks ettirilishini ta‘minlaydi, balki buxgalteriya axborotining ishonchliligi, aniqligi va shaffofligini ham oshiradi.

Ikki tomonlama yozuv prinsipining asosiy ustunligi – har bir xo‘jalik operatsiyasining ikkita hisobvaraqda aks ettirilishi orqali balansda doimiy muvozanat saqlanishiga erishiladi. Bu prinsip orqali xo‘jalik faoliyatining moliyaviy oqimlari to‘liq, tizimli va nazoratga yaroqli shaklda qayd etiladi. Bu nafaqat korxonaning ichki boshqaruvi, balki tashqi tomonlar – investorlar, kreditorlar, soliq organlari va auditorlar uchun ham muhim manba hisoblanadi.

Buxgalteriya tenglamasi esa bu prinsipning nazariy ifodasi bo‘lib, har bir moliyaviy harakatning balansdagi ta‘sirini ko‘rsatadi. “Aktivlar = Majburiyatlar + Kapital” tenglamasi orqali korxonaning moliyaviy holati, resurslari va ularning manbalari tahlil qilinadi. Bu tenglama barcha hisob registrlari va moliyaviy hisobotlarning asosiy strukturaviy negizi hisoblanadi.

Tadqiqot davomida shuningdek, bu prinsiplarning amaliyotda qo‘llanishi, ularga rioya qilishda uchraydigan muammolar, kichik va o‘rta korxonalar uchun metodik va texnik to‘siqlar aniqlab berildi. Xususan, buxgalteriya xatolarining asosiy sabablari — noto‘g‘ri yozuvlar, malaka yetishmasligi yoki dasturiy vositalarning eskiligi bilan bog‘liqligi kuzatildi.

Xulosa qilib aytganda, ikki tomonlama yozuv prinsipi va buxgalteriya tenglamasi buxgalteriya tizimining mustahkam tayanchi hisoblanadi. Ularni chuqur o‘rganish, to‘g‘ri qo‘llash va amaliyotda tatbiq etish orqali korxonalarda moliyaviy boshqaruv samaradorligi oshadi, hisobotlar ishonchli va aniq bo‘ladi, bu esa butun iqtisodiy faoliyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1) Akhmadjonov, O., Abdullaev, A., Umarjonov, B., & Shamsiddinov, M. (2021). Islom moliyasining xususiyatlari. *Scientific progress*, 2(8), 634-638.
- 2) Akhmadjonov, O., Abdullaev, A., Shamsiddinov, M., & Umarjonov, B. (2022). ISLAMIC FINANCE. *Scientific progress*, 3(2), 48-50.
- 3) Akhrorjon, A., & Oybek, A. (2022). Characteristics of Islamic Finance. In *International scientific conference" Topical issues of the economy in modern*.
- 4) Akhmadjonov, O., Abdullaev, A., Ubaydullayev, A., Omonov, I., & Mirzamahmudov, B. (2022). ISLOM BANKI VA AN‘ANAVIY BANKLAR O‘RTASIDAGI FARQLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 755-761.
- 5) Akhrorjon, A. (2022). Uzbekistan and the World Trade Organization management system. In *International scientific conference" Topical issues of the economy in modern*.
- 6) Akhrorjon, A., & Oybek, A. (2022). Danger in Islamic Banking. In *International scientific conference" Topical issues of the economy in modern*.
- 7) Abdullaev, A. (2022). O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun jstga a‘zo bo‘lish sabab muammo va natijalari. *Raqamli texnologiyalar va ta‘lim istiqbollari*, 1(2), 113-121.
- 8) Akhrorjon, A., & Zumradkhan, K. (2022). The impact and results of membership of the wto on the education system. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(5), 24-32.
- 9) Akhrorjon, A. (2022). Reasons, problems and consequences for the accession of the Uzbek ecanomy to the WTO. In *International scientific conference" Topical issues of the economy in modern*.
- 10) Akhmadjonov, O., Abdullaev, A., Karimova, S., & Solijonova, F. (2022). Jahon savdo tashkiloti boshqaruv tizimi. *Scientific progress*, 3(2), 343-347.
- 11) Akhmadjonov, O., Abdullaev, A., Anvarov, J., & Ismoilov, S. (2022). Islom moliyasi. *Scientific progress*, 3(2), 45-47.
- 12) Akhmadjonov, O., Abdullaev, A., Yusupuv, S., & Anvarov, J. (2021). Islom bankchiligidagi xavf. *Scientific progress*, 2(8), 639-642.

- 13) Axadjon o‘g‘li, A. A., & Sabirovna, G. G. (2025). JSTGA A‘ZO BO‘LISHNING IQTISODIY O‘SISHGA TA‘SIRI. *ZAMIN ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 1(5), 101-108.
- 14) Abdullaev, A. (2021). RAQAMLI IQTISODIYOT-KADRLAR TAYYORLASHNING DOLZARB MASALALARI. *Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning o‘ziga xos xususiyatlari, uning.*
- 15) Mamadjonov, M., Abdullayev, A., Abdurahmonov, I., & Mamadaliyev, A. (2021). Challenges of management in the digital economy. *Scientific progress*, 2(6), 1533-1537.
- 16) AA, M. F. M. (2021). RAQAMLI IQTISODIYOT TUSHUNCHASI, AFZALLIKLARI VA AMALIY AHAMIYATI. *ÂXEOPOT-KOMMYHHKAflflX TEXHOMrnmÂPH BÂ TEÏÏEKOMMYHHKÂ^ mÂPHHHr 3ÂMOHÂBHH MYÂMMOÏÏÂPH BÂ EHHMÏÏÂPH OHÏÏÂHH PECnYEmKÂ HÏÏMHH-TEXHHKÂHMYMÂHMHMHrMÂrbPY3ÂÏÏÂP TmflÂMH*, 2(6), 794.
- 17) Akhmadjonov, O., Abdullayev, A., Abdupattayev, A., & Sultonov, M. (2021). Islamic banking management, assets and liabilities. *Scientific progress*, 2(6), 1525-1532.
- 18) Axrorjon, A., & Maxliyoxon, O. (2024). TA‘LIM SIFATI OSHISHIDA JSTNING O‘RNI. *YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR*, 2(1), 113-118.
- 19) Mulaydinov, F. (2024). Application, place and future of digital technologies in the educational system. *Nordik ilmiy-amaliy elektron jurnali*.
- 20) Jumanova, S. (2024). Analysis of PISA test results in Uzbekistan and prospects of preparing primary education students for PISA test. *Nordik ilmiy-amaliy elektron jurnali*.
- 21) Akhrorjon, A., & Maxliyoxon, O. (2024). IMPACT, RESULTS AND CONSEQUENCES OF WTO ACCESSION ON THE EDUCATION SYSTEM. *International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives*, 2(1), 6-15.
- 22) Ikromjonovna, J. S., & Axadjon o‘g‘li, A. A. (2023). O‘ZBEKISTONDA PISA TESTI NATIJALARI VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QUVCHILARINI BU TESTGA TAYYORLASH ISTIQBOLLARI. *QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 9, 159-162.
- 23) Abdullaev, A., & Odilova, M. (2024). The Role of WTO in Improving the Quality of Education. *Yosh Tadqiqotchi Jurnali*, 3(1), 140-148.